

محرم در تالش

قربان صحرائی چاله‌سرایبی *

رفتن به مسجد، مرثیه خوانی، زنجیرزنی، ایجاد و راه‌اندازی دستجات عزاداری و برخی از عناصر برگزاری سوگواری محرم وجه مشترک همه شیعیان و عزاداران حسینی (ع) است که اساس مشخص، تاریخ معین و در نزد همه سوگواران مضمونی واحد و یکسان دارد. ولیکن با توجه به بن‌مایه‌های فرهنگی و ملی هر قوم و ملیتی، بعضاً این “سوگ آیین” در شیوه‌های متفاوتی برگزار می‌گردد که در نوع خود حائز اهمیت و جالب توجه است. گهگاه بر این وجوه مشترک عناصر دیگری نیز توسط برخی از اقوام اضافه می‌گردد که در برپایی “سوگ آیین” محرم در فرهنگ اقوام دیگر یا اصلاً وجود ندارد و یا به شکل دیگری برگزار می‌شود. مثلاً مراسم “علم بندی” و “علم واچینی”، “حجله قاسم بستن”،

“گل مالیدن به سر و صورت”، و... به صورت عام نیست بلکه در بعضی جاها برگزار می‌گردد و در برخی جاها نیز این عناصر در سوگواری حسین بن علی (ع) دیده نمی‌شود. “تالش” نام قوم و دیاری است که باریکه جنوب غربی تا شمال غربی استان گیلان (از دره سفیدرود نزدیک رودبار زیتون تا مرز بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان در آستارا) را به خود اختصاص داده

* پژوهشگر فرهنگ مردم تالش

دشت نینوا، حضرت
ابالفضل العباس
علیه السلام در روز
ششم محرم تشری را
در حالی که روی آن

در شهر "شاندرمن" به ویژه در روستاهای "امامزاده شفیع،
دران، چاله سرا، نیلاش، سیاهمرد و انجیلان" شب اول محرم
مراسم "علم بندی" برگزار می شود

و قرنهاست در بین
دو قوم بزرگ
"گیلک" در شرق و
ترک در غرب به
حیات اجتماعی و

به وسیله پارچه سیاهی پوشیده شده است، در محله های
مختلف شهرک به گردش در می آورند و اهالی ضمن این
که به سروسینه خویش می زنند، به پرداخت نذورات نیز
اقدام می کنند.

در شهر "شاندرمن" به ویژه در روستاهای "امام زاده
شفیع، دران، چاله سرا، نیلاش، سیاهمرد و انجیلان" شب
اول محرم مراسم "علم بندی" برگزار می شود و پنجه این
علم ها در شامگاه شام غریبان به یاد و احترام پنجه بریده
حضرت قمر بنی هاشم (ع) باز و در همان جای قبلی به
شکل وارونه بسته می شود. همچنین مراسم "علم و اچینی"
در روز سوم شهادت امام حسین (ع) صورت می گیرد.
یکی از رسوم جالبی که در روستای امامزاده شفیع (ع)
شاندرمن وجود دارد این است که براساس رسم
دیرینه ای که در آنجا رایج است مردم این مسجد از
هیئت ها و دستجات عزاداری روستاهای دیگر که راهی

سیاسی خویش ادامه می دهد. این قوم در اصل برپایی
سوگواری حضرت سیدالشهدا (ع)، با همه شیعیان و
عزاداران آن حضرت وجه مشترک و واحدی دارد ولیکن
در برگزاری این آیین ملی - مذهبی شیوه هایی را از این
دو قوم اخذ و با بن مایه های فرهنگی خویش در هم
آمیخته، روش جدیدی به وجود آورده است که ذیلاً به
برخی از آنها اشاره می شود:

در شهرک باستانی و تاریخی "ماسوله" که تقریباً
جنوبی ترین نقطه منطقه قومی تالش است در ساعت
مشخصی از اولین شب محرم تعداد چهار نفر "سنج زن"
به پشت بام چهار مسجد در شهرک رفته و همزمان به
سنج نوازی می پردازند. این، علامت و نشانه آغاز محرم
و باخبر کردن اهالی جهت شرکت در مراسم عزاداری
حسین بن علی (ع) است.

همچنین در این شهرک به یاد سقای تشنه کامان

در وقت اذان مغرب خیام به آتش کشیده می شوند و عزاداران نیز در سوگ شهیدان و غربت اسرای کربلا به مرثیه خوانی ادامه می دهند. معمولاً بسیاری از شیفتگان حضرت سیدالشهدا (ع) از خاکستر خیام سوخته شده ذراتی را به عنوان تبرک برمی دارند و بعضاً آن را بر چشم و دیگر اعضای بدن خویش می مالند. مراسم آتش زدن خیام مقابل مسجد جامع شاندرمن و همچنین جلوی مسجد جامع ماسال و در کنار گلزار شهیدان این شهرستان انجام می پذیرد و بسیاری از اعضای هیئت های عزادار حسینی از روستاهای دور و نزدیک، از جمله روستای امامزاده شفیع و روستای شالما، در این مراسم شرکت می کنند.

در شهر "رضوانشهر" دو زیارتگاه وجود دارد: بقعه "غریب بنده" و مزار عارف مشهور گیلانی "سید شرفشاه

بقعه امامزاده شفیع (ع) می شوند، در محوطه مشترک بقعه و صحن و سرای مسجد امامزاده شفیع (ع) استقبال می کنند. همچنین در طول دهه اول محرم مراسم احسان و شام در مسجد امامزاده شفیع (ع) برقرار می گردد که مواد غذایی و تهیه و تدارک آن تماماً به وسیله اهالی به صورت افتخاری تأمین و اجرا می شود.

روز تاسوعای حسینی که نزد مردم این منطقه به حضرت عباس (ع) اختصاص دارد، همه اهالی به علاوه هزاران نفر از زن و مرد و پیر و جوان، که از روستاهای مجاور در بقعه امامزاده شفیع گرد آمده اند، بیشتر روز را در آنجا به عزاداری و نوحه خوانی، زنجیرزنی، سینه زنی و سنج نوازی می پردازند.

در شهر "ماسال" یکی از مراسم های سنتی که غروب شام غریبان صورت می گیرد مراسم آتش زدن خیمه هاست. این مراسم دقیقی مانده به اذان مغرب انجام می شود؛ بدین شکل که ابتدا عصر عاشورا خیمه هایی در چند نقطه نزدیک به هم برپا می شود، آنگاه تمام زمان عصر روز عاشورا دستجات عزاداری تا غروب آفتاب حول خیام (خیمه ها) به عزاداری و نوحه سرایی همراه با سینه زنی و زنجیرزنی و سنج نوازی می پردازند. پس آنگاه

تاسوعای حسینی اهل
تسنن منطقه
رضوانشهر نیز در
مراسم عزاداری
شرکت می‌کنند و در
کنار برادران شیعه
خویش برخی از

“هشتپیر” تالش شهری تاریخی است که مرکزیت منطقه قومی
و سیاسی- اجتماعی تالش را داراست. علاقه‌مندان به خاندان
عصمت و طهارت در این شهر، حدود یک هفته قبل از آغاز
محرم در مساجد حاضر شده و مراسم “هفته‌خوانی” را
برگزار می‌کنند

دولایی” که ملجأ و
پناهگاهی است
برای حاجتمندان
شهرستان و حومه. در
ایام محرم به ویژه
روزهای نهم و دهم
(تاسوعا و عاشورا)

مراسم عزاداری سیدالشهدا را بر پا می‌دارند.

“هشتپیر” تالش شهری تاریخی است که مرکزیت
منطقه قومی و سیاسی- اجتماعی تالش را داراست.
علاقه‌مندان به خاندان عصمت و طهارت در این شهر،
حدود یک هفته قبل از آغاز محرم در مساجد حاضر شده
و مراسم “هفته‌خوانی” را برگزار می‌کنند. این مراسم
توسط سران مذهبی و رؤسای هیئت‌های عزاداری با
حضور در مساجد و حسینیه‌های شهرستان، ضمن
برنامه ریزی برای دهه محرم به شکل بسیار محزون و
غمگنانه‌ای برگزار می‌شود.

در مناطق “لیسار” و “خطبه‌سرا”ی تالش، هر مسجد
تشتی به نام “تشت محرم” دارد که حفظ و نگهداری آن
به صورت موروثی از نسلی به نسل دیگر به خانواده‌ای از

هیئت‌های عزادار از دور و نزدیک در این اماکن مذهبی
جمع شده و عزاداری و نوحه‌سرایی می‌پردازند. در
زیارتگاه غریب‌بنده مراسم احسان شام در طول ده اول
محرم برقرار است. در این دهه طبق سنتی دیرینه هر شب
سفره‌ای گسترده می‌شود که در آن هر خانواده به فراخور
توان خویش غذایی آماده و نذر عزاداران می‌کند و با
خود به بقعه می‌برد. در روز سوم امام مراسم تعزیه‌خوانی
در روستای “گیل‌چالان” رضوانشهر با شکوهی تمام
برگزار می‌گردد. همچنین این مراسم در دهستان “ضیاب”
نیز در دوازدهم محرم برگزار می‌شود که هر ساله جمعیت
انبوهی در آن تجمع کرده، ضمن تماشای مراسم تعزیه در
رثای سالار شهیدان عالم به نوحه‌خوانی و گریه و زاری
می‌پردازند. نکته جالب توجه این است که در روز

عَلَم بِنْدی

آرام آرام شب اول محرم از راه می‌رسد. در این شب علم بندی برگزار می‌گردد. آنان داخل صحن و سرای مسجد نشسته و به بستن پارچه‌های رنگارنگ (۱) تدارک دیده شده حول چوبی بلند می‌پردازند. آنگاه پنجه علم (۲) را بر قله آن چوب بسته و علم آماده می‌شود. پس آنگاه با صلوات بر محمد صلی الله علیه و اله و سلم و آل طاهرش و ذکر یاحسین یا حسین و با احترام تمام علم‌ها را در محراب مسجد، و در کنار و دو سمت منبر قرار می‌دهند. شب‌ها همزمان با زنجیرزنی و سینه‌زنی جوانان مسجد، دو نفر از مردان مسجد، دو علم را برداشته جلودار هیئت می‌شوند و تا پاسی از شب با دور زدن در میدان و حیاط مسجد و حول بقعه امامزاده شفیع به مرثیه خوانی و سینه زنی در سوگ جوانان عاشورا- خصوصاً حضرت علی اکبر و حضرت قمر بنی هاشم - می‌پردازند.

برنامه‌ی سوگواری شب‌ها

در شب‌های محرم عموماً به شکل سنتی به مرثیه خوانی همراه با سینه زنی و یا زنجیرزنی پرداخته می‌شود ولیکن معمولاً برنامه‌ی شب‌ها به شکل زیر رعایت می‌شود:

اهالی منتقل می‌شود. نگهدارنده هر تشت یک شب قبل از آغاز محرم سفره‌ای در سرای خویش می‌گسترده و تمام اهالی را جهت اطعام به منزل خویش دعوت می‌کند. اهالی پس از صرف شام به مراسم تشت گردانی می‌پردازند و در انتها آن را به مسجد محل منتقل می‌کنند.

علیرغم اینکه حدود نیمی از اهالی مناطق "آسالم، گرگانرود و لیسار" تا حدود آستارا را اهل سنت شافعی تشکیل می‌دهند، آنها نیز در دهه اول محرم مراسم عزاداری سیدالشهدا را به سبک خویش برگزار می‌کنند. مثلاً در آسالم، در روز عاشورا اهالی ضمن تشکیل هیئت‌های عزاداری سینه‌زنی که در آن جمعیت شیعه و سنی مشترکاً و در کنار هم به مرثیه خوانی و زنجیرزنی می‌پردازند، جملگی به مسجد "سیاه علم" که در "خلیف آباد" واقع است، می‌روند و براساس رسمی کهن، مواد غذایی لازم را جهت اطعام عزاداران به صحن و سرای مسجد می‌برند و همانجا ضمن طبخ آن به صرف انبوه عزاداران می‌رسانند.

۱- این پارچه‌ها عموماً تکرنگ‌اند.

۲- پنجه علم غالباً از جنس برنج و طلائی رنگ است.

- شب اول مرثیه‌ای در سوگ حضرت مسلم بن عقیل - سفیر امام حسین به کوفه - خوانده می‌شود که مصرع همخوانی آن عبارت است از: "منم مسلم که در کوفه غریب و دربدر گشتم".
- شب دوم مرثیه‌ای از زبان حال حرّ بن یزید ریاحی خوانده می‌شود که مصرع همخوانی آن عبارت است از: "حرّ خطاکارم پشیمانم، مولا حسین جانم، مولا حسین جانم".
- ششمین شب محرم در سوگ حضرت قاسم بن حسن مجتبی به مرثیه‌خوانی پرداخته می‌شود.
- در شب هفتم بیشتر مرثیه‌ای که خوانده می‌شود به حضرت علی اصغر مربوط است.
- شب هشتم محرم بیشتر در رثای حضرت علی اکبر مرثیه‌خوانی صورت می‌گیرد.
- شب نهم (شب تاسوعا) اختصاص دارد به حضرت قمر بنی هاشم، (اباالفضل العباس) علمدار و سقای تشنه کامان دشت کربلا. در این شب در رثای حضرت عباس و وفاداری فوق العاده و بی نظیرش در لابه لای متون مرثیه‌ای، بسیار سخن گفته می‌شود.
- شب دهم (شب عاشورا) بیشتر مرثیه‌ها با مضمون

وداع امام حسین با اهل بیت، به ویژه وداع با حضرت زینب کبری (س) می‌باشد. تک بیت یکی از مرثیه‌ها به قرار زیر است:

زینب حزین من، خواهر خداحافظ

ای به غم قرین من، خواهر خداحافظ
 از رسوم دیگری که حائز اهمیت است این است که معمولاً در حین مراسم سینه‌زنی و درحالی که مرثیه‌خوان مشغول خواندن مرثیه‌ای در رثای حضرت عباس است، بعضاً به تناوب و وصف حال، شخص خوش صدایی با نهایت حزن و آوای بلند به شکل حماسی صدا می‌زند:
 "ای شه کشور حیا" و سینه زنان هم با صدای رسا، دستجمعی و یکپارچه فریاد برمی‌آورند: "أباالفضل". البته تنوع این مصرع پاره‌ها زیاد نیست که برخی از آن عبارت است از:

سینه زنان	گوینده
اباالفضل	ای شه کشور حیا
اباالفضل	خیز و علم نما به پا
اباالفضل	از ره یاری و وفا
اباالفضل	چسان به خیمه رو کنم
اباالفضل	من با که گفتگو کنم

هیئت‌های سینه‌زن وارده استقبال کرده و هنگام وداع آن هیئت‌ها از بقعه، آنان را بدرقه می‌نماید.

غالباً هر یک از هیئت‌ها هنگامی که به صحن بقعه امامزاده وارد می‌شود مرثیه‌ای می‌خواند که مصرع "السلام علیک یا شاه مظلومان" تکیه کلام تکراری زنجیرزان و سینه‌زنان می‌باشد. همچنین هنگام وداع با هیئت‌ها مرثیه‌ای خوانده می‌شود که تکیه کلام تکراری عزاداران این مصرع است:

ای همسفر زینب، رفتیم خداحافظ

ای خون‌جگر زینب، رفتیم خداحافظ

همچنین هیئت امامزاده شفیع هم به فراخور حال،

ابتدا مرثیه‌ای با مضمون خوش‌آمدگویی و برای وداع نیز

مرثیه‌ای با مضمون بدرقه قرائت می‌کند.

شکایت از عدو کنم ابالفصل
 امید طفلان منی ابالفصل
 یگانه غمخوار منی ابالفصل
 دارد سکینه آرزو ابالفصل
 با تو نماید گفتگو ابالفصل
 ای شه کشور حیا ابالفصل
 خیز و عَلم نما به پا ابالفصل
 از ره یاری و وفا ابالفصل

و صد البته ادای این مصرع‌پاره‌ها به گونه‌ای است که نه تنها بر ریتم اصلی مرثیه خللی وارد نمی‌کند بلکه بر تهییج عزاداران نیز می‌افزاید.

استقبال از هیئت‌های مهمان

تاسوعای حسینی روزی است که از هیئت‌های مساجد روستاهای اطراف نظیر "دران"، "نیلاش"، "چاله‌سرا" و ... که به صحن و سرای بقعه و مسجد

امامزاده شفیع سرازیر شده و تاسوعا را تا نزدیک نماز مغرب در آنجا به عزاداری و مرثیه‌خوانی می‌پردازند،

پذیرایی می‌شود. در این برنامه رسم است که هیئت زنجیرزان مسجد و بقعه امامزاده شفیع با تشکیل دو صف بلند در دو سوی جاده ورودی به بقعه مستقر می‌شود و از

زار زار، شام غریبان

از دیگر مراسم‌های محرم در تالش به ویژه در روستای امامزاده شفیع و روستاهای اطراف، برگزاری مراسم‌های "زار زار" و "شام غریبان" است. زار زار معمولاً بامداد روز عاشورا زمانی که هنوز خورشید طلوع نکرده انجام می‌گیرد و آن عزاداری بامدادی است که با چرخیدن حول نزدیکترین بقعه و یا مسجد و سینه زدن توسط نوجوانان و جوانان همراه است درحالی که در دست هر یک شاخه کوچکی از گیاه "شمشاد" و یا "چَلَم" قرار دارد. همچنین پس از غروب آفتاب روز عاشورا مراسم شام غریبان برگزار می‌گردد. معمولاً در این دو مراسم به ترتیب اشعار ذیل خوانده می‌شود:

زار زار، واویلا روز قتل حسین است

در عالم، در عالم آوای شور و شین است

یا

امروز عاشورا است یا عید قربان است

ارض و سما گریان بر حال یتیمان است

و در حالی که با شاخه‌های سبز شمشاد به سر و

صورت خویش می‌زنند، مرثیه سر می‌دهند:

امروز حسین ســـــر می‌دهد

ســـــر راه داور می‌دهد

شش ماهه اصغر می‌دهد

عباس و اکبر می‌دهد

هم عون و جعفر می‌دهد

وای وای حسین وای، وای وای حسین وای

و در مراسم غروب شام غریبان اشعار زیر با نوحه و

سینه‌زنی در نهایت حزن و اندوه خوانده می‌شود:

امشب به صحرا بی کفن، جسم شهیدان است

زینب پریشان است

ارض و سما گریان، بر حال یتیمان است

شام غریبان است

شام غریبان

شب شام غریبان، جمله اهالی در مسجد حاضر شده

و تا نیمه شب به عزاداری و مرثیه‌خوانی می‌پردازند. در

این شب ابتدا پنجه علم باز گردیده و به شکل وارونه در

همان جای قبلی بسته می‌شود. از جمله اشعاری که در

رثای سالار شهیدان در این شب خوانده می‌شود مرثیه‌ای

سوزناک از زبان حال حضرت فاطمه زهرا است. در این

مرثیه حضرت زهرا با زمین کربلا به گفتگو می‌پردازد و

حسین را به او معرفی می‌کند و سفارشات لازم را انجام

می‌دهد. تکیه کلام تکراری که توسط سینه‌زنان صورت

می‌گیرد عبارت است از:

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین نینوا

و متن مرثیه بدین صورت است:

هیچ می‌دانی که را در برگرفتی تا قیام

ناز پرورد رسول است این حسین تشنه‌کام

برسردوشش مذهب می‌گرفت او صبح و شام

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین نینوا

این گُل نشکفته باغ کبریاست

لنگر ارض و سما و زینت عرش خداست

ذره‌ای از خاک قبرش دردمندان را دواست

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین نینوا

گوشوار عرش رب‌العالمین است این حسین

زینت آغوش خیرالمرسلین است این حسین

از جفای کوفیان زار و حزین است این حسین

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین نینوا

هیچ می‌دانی که هست این شاه بی‌غسل و کفن

این حسین است آنکه گشته سر جدا دور از وطن

هست این نور دو چشم مصطفی فرزند من

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین نینوا

این حسین است آنکه پرورده است او را جبرئیل

زلف عنبرفام او را شسته آب سلسیل

از جفای کوفیان بی‌حیا گشته قتیل

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین کربلا

جان تو جان حسینم ای زمین نینوا

جان تو جان حسینم ای زمین نینوا

سومین روز شهادت امام حسین(ع) یعنی سیزدهمین

روز محرم روزی است که مراسم علم‌واچینی برگزار

می‌شود. در این مراسم پارچه‌های علم‌ها یکی یکی باز

می‌شود و به شکل زیبایی تا گردیده و بعضاً با عطر و

گلاب معطر شده و نهایتاً در بقچه‌هایی برای سال دیگر بسته‌بندی و بایگانی می‌شود. هنگامی که هیئت در طول دهه به عزاداری می‌پردازد، مردم نذورات فراوانی هم لابلای پارچه‌های عَلم می‌بندند که آن نیز جمع‌آوری می‌گردد و برای عمران و آبادانی مسجد و بقعه هزینه می‌شود.

